

Absentisme i abandonament escolar: eines i estratègies per a la seva prevenció i reducció

SUMARI

1.	INTRODUCCIÓ.....	3
2.	COMPARTINT MIRADES	5
3.	TREBALLANT EN XARXA.....	8
	El paper dels centres escolars.....	8
	Treball en xarxa	10
	Disponibilitat de dades.....	11
	Estructures organitzatives.....	12
4.	DEFININT RECURSOS, ESTRATÈGIES I PROJECTES	14
5.	CONCLUSIONS.....	17

1. INTRODUCCIÓ

L'absentisme escolar, entès com l'absència reiterada d'un alumne o una alumna a l'escola, és una vulneració extrema del dret a l'educació.

Aquest dret a l'educació es pot entendre com un **doblet dret**:

- El dret a l'escolarització.
- El dret a rebre els suports personalitzats que facin possible l'equitat de resultats educatius dels infants i joves, és a dir, l'èxit educatiu.

Les eines i estratègies per a la prevenció i reducció de l'absentisme i l'abandonament escolar s'emmarquen dins d'un plantejament de millora de l'escolaritat i de l'èxit educatiu, des d'una perspectiva de l'acompanyament a l'educació i a les transicions educatives.

Destaquen **tres àmbits d'intervenció** fonamentals:

Primer

- La prevenció i la detecció de problemàtiques educatives i socials conduents a l'absentisme (entès com una ruptura temporal de l'escolaritat) i a l'abandonament (ruptura definitiva).

1. INTRODUCCIÓ

Segon

- La descripció de propostes d'intervenció específiques per a la prevenció i reducció de l'absentisme, segons les causes i tipologies.

Tercer

- El retorn de l'alumnat al centre, amb garanties d'èxit.

La detecció i la intervenció precoç de l'absentisme pot contribuir a la prevenció d'altres processos de ruptura, com ara el desenvolupament d'una trajectòria de desafecció o la manca d'adhesió escolar, que poden culminar en absentisme crònic o en abandonament escolar.

Tanmateix, l'absentisme també és un símptoma en si mateix. Sovint s'ha comparat l'absentisme amb la punta d'un iceberg, que pot arribar a amagar altres problemàtiques escolars, personals, familiars o socials. Convé subratllar que l'absentisme escolar té efectes més enllà del baix rendiment escolar; també en té sobre l'autoestima, la socialització, la pèrdua d'oportunitats educatives i en un sentit ampli, la integració social.

La prevenció de l'absentisme i de l'abandonament educatiu és clau per a la millora de l'èxit i per augmentar les oportunitats educatives d'infants i joves i per reduir el risc de reproducció de la pobresa i la desigualtat social.

2. COMPARTINT MIRADES

Compartir esdevé el verb a partir del qual es pot **dissenyar**, **implementar** i **avaluar** un pla de prevenció de l'absentisme i abandonament, per a la millora de l'èxit, des del món local.

S'imposa la necessitat de compartir les mirades dels diferents professionals, les institucions i els serveis, sobre l'absentisme i l'abandonament, des de la prevenció i la proactivitat. Per això convé, en primer lloc, utilitzar la mateixa terminologia i diferenciar l'absentisme escolar de la desescolarització, l'escolarització tardana i l'abandonament escolar. Aquesta diferenciació terminològica ens permet elaborar indicadors comuns per a la detecció precoç i identificar els agents susceptibles d'aquesta detecció precoç segons si es tracta d'alumnat escolaritzat o no escolaritzat. A més, permet compartir una mirada sobre les trajectòries escolars, des dels primers símptomes de l'absentisme (puntual) fins a les situacions d'absentisme regular i crònic.

Des d'una perspectiva biogràfica i longitudinal les trajectòries d'abandonament educatiu esdevenen la culminació d'un procés de ruptura que s'ha anat generant al llarg de l'escolarització. Tanmateix convé distingir en funció de si aquest abandonament es produeix dins o fora de l'escolaritat obligatòria, a l'efecte de mobilitzar els recursos socioeducatius més adients per augmentar la retenció i les oportunitats educatives (en les «primeres» i «segones oportunitats»).

La segregació escolar té els seus **efectes**:

- Distribució desigual de les oportunitats educatives.
- Concentració de problemàtiques socials.
- Baixos nivells d'adhesió escolar.
- Dificultats de rendiment escolar.

2. COMPARTINT MIRADES

Convé reduir aquests efectes des de polítiques municipals contra la segregació. La recerca mostra els seus efectes sobre el baix rendiment i l'abandonament escolar (etiquetatge i efecte pigmalíó, efecte company) (Merino, Garcia *et al.*: 2017).

L'absentisme escolar és un procés i com a tal és dinàmic, es produeix en un context d'interacció, en un medi, escolar, que pot actuar com a «protector» (particularment a la primària) o com a «precipitador».

L'absentisme escolar també és heterogeni, tant pel que fa a les formes (regularitat, intensitat...) com pel que fa a les seves causes...

Parentals	Escolars	Personals
Negligència	Bullying	Apatia
Desemparament	Desmotivació	Depressió
Sobreprotecció	Rendiment escolar	Baixa autoestima
Manca de límits	Altres problemàtiques escolars	Salut mental
Altres problemàtiques familiars		Altres problemàtiques personals

Causes d'absentisme escolar

En definitiva, l'absentisme i l'abandonament es pot produir per la conjugació de determinades situacions familiars i socials d'aïllament i un medi, l'escolar, que és viscut amb desafecció, com a aliè o amenaça.

2. COMPARTINT MIRADES

No tot l'absentisme té una motivació social, sinó que també pot presentar una motivació escolar. Així, algunes situacions d'absentisme crònic i desescolarització es donen com a resultat de pràctiques reactives davant de problemes de convivència. (Reglament de drets i deures, Reglament de Règim Intern, expulsions o canvis de centre).

També els procediments de formalització de matrícula en la transició de l'escola primària a la secundària requereixen un acompanyament per garantir l'escolarització de l'alumnat més vulnerable. Altres formes, però, són l'expressió d'una mena de tempteig d'alguns joves, en la seva manera particular d'experimentar el binomi adolescència i escola.

Amb independència de les causes i motivacions conduents a l'absentisme, la detecció precoç i la intervenció immediata esdevé una de les claus de l'èxit.

El paper del món local hauria d'anar més enllà del paper dels serveis socials, ja que moltes situacions d'absentisme no responen a causes socials sinó escolars.

Els discursos dominants situen l'absentista com a «problema». Si les causes de l'absentisme són variades les respostes i actuacions també ho haurien de ser. Hem de mirar l'alumnat absentista com a símptoma que alguna cosa no va bé (particularment en l'entorn familiar o escola). Per tant, necessitem canviar i compartir mirades dels professionals per superar perspectives essencialistes, culturalistes en extrem, externalitzadores, patologitzadores. En definitiva, cal deixar de veure l'absentista com un problema, defugir la desresponsabilització i evitar naturalitzar l'absentisme de determinats col·lectius (particularment amb relació al poble gitano).

3. TREBALLANT EN XARXA

El paper dels centres escolars

Només des de la prevenció i l'articulació d'intervencions integrades, que superin la lògica de la derivació entre els centres educatius i els serveis socials, és possible abordar l'absentisme i l'abandonament educatiu amb garanties d'èxit.

Cal un plantejament integral i transversal, des de la corresponsabilitat de les administracions, els professionals implicats, l'alumnat i les famílies.

El paper dels centres escolars esdevé el node principal d'aquesta xarxa, atès que és responsabilitat del centre educatiu garantir l'escolarització de l'alumnat.

En el marc de l'autonomia dels centres, aquests poden desenvolupar **mesures proactives i preventives** de l'absentisme. Fora convenient que aquestes mesures, que formen part del pla de prevenció i reducció de l'absentisme, quedin recollides en el marc del seu projecte educatiu (PEC), en el seu pla d'acció tutorial (PAT), en la normativa de funcionament i organització de centre (NFOC) i en el pla de convivència, com el mateix Departament d'Ensenyament apunta.

També fora convenient que la direcció del centre vetlli per la seva efectivitat i la coherència d'actuacions, revisant, per exemple, les actuacions en matèria d'expulsions.

3. TREBALLANT EN XARXA

El compromís dels centres educatius va des dels equips de direcció fins als tutors i el conjunt del professorat (que convé sensibilitzar). També cal identificar un **referent d'absentisme en el centre**, que esdevé l'interlocutor entre l'equip docent i els professionals del centre i els altres professionals externs, en el marc de les comissions de centre.

Alguns municipis compten amb un **tècnic o una tècnica d'absentisme** que treballa periòdicament amb l'alumnat i les famílies, creant vincles i establint compromisos mitjançant acords o contractes programa que facin possible el retorn al centre (amb adaptacions i flexibilitat horària, si escau), però amb el compromís d'abordar les tasques escolars, prèviament definides pel tutor i l'equip docent de l'alumne.

El tècnic d'absentisme també és la persona que rep la informació actualitzada (setmanalment) de l'absentisme dels centres amb què treballa i sistematitza la informació per fer un retorn trimestral que permet fer el seguiment i avaluació del pla. En alguns casos, la tècnica d'absentisme (de l'Àrea d'Educació de l'Ajuntament) també porta el projecte de diversificació curricular.

3. TREBALLANT EN XARXA

Treball en xarxa

És necessari el treball en xarxa, dins d'un pla educatiu local que cusi i ordeni els diferents recursos, programes i serveis.

La definició de la xarxa local de corresponsabilitat requereix la **definició de les funcions pròpies de tots els agents socioeducatius**, però també la **creació d'estructures de coordinació** (comissions de centre, de districte o comissions locals).

Una primera concreció del nivell de corresponsabilitat existent entre els professionals i les institucions que formen part de la xarxa és l'**accessibilitat a les dades d'absentisme** que recull el Departament d'Ensenyament. Fora bo que, a través del suport de la inspecció educativa, l'administració local tingués accés a aquesta informació regularment, com també a altres dades rellevants, com ara les taxes de no graduació i de repetició, per articular respostes a l'abandonament en la transició cap a l'escola postobligatòria.

És important aprofitar els contextos d'oportunitat i els acords formalitzats entre el Departament d'Ensenyament i l'administració local (per exemple, el conveni per a la millora de l'èxit). El pla no es pot concebre al marge d'un projecte educatiu local més ampli (PEC, pla local de millora de l'èxit...), que procuri el treball amb coherència aprofitant les sinergies de les actuacions que han de quedar reflectides en el mateix pla.

3. TREBALLANT EN XARXA

Disponibilitat de dades

Pel que fa a les fases de desenvolupament i els àmbits d'actuació cal pensar en primer lloc en la necessitat de disposar de dades.

La manca de dades és comuna, per bé que la inspecció obliga els centres educatius a una recollida sistemàtica de dades.

Es requereix fer una primera diagnosi de les dades i indicadors disponibles, l'examen dels quals permetrà unificar indicadors i criteris per a una detecció sistemàtica i rigorosa. Tot el disseny i elaboració del pla ha de ser fruit d'un treball col·legiat, ja que es tracta d'elaborar no una proposta tècnica sinó una **proposta d'intervenció articulada i compartida**. La fase inicial del pla de prevenció també inclou pensar o prioritzar línies d'actuació, segons la tipologia d'absentisme. Per exemple, en alguns plans el referent d'absentisme intervé fins al 25% de les absències, mentre que les absències superiors passen a ser intervencions dels serveis socials, la qual cosa no impedeix que el referent d'absentisme no hi pugui intervenir, si es demana. També es podria pensar a prioritzar els centres o les zones vulnerables. Es tracta, en definitiva, d'anar teixint xarxa.

En funció de la tipologia, les causes i els acords, la intervenció i el seguiment s'articulen amb altres programes d'acompanyament a l'escolaritat, mitjançant beques de suport a l'esport, o facilitant la participació en recursos de lleure, des dels quals es poden treballar hàbits que afavoreixen la implicació i el compromís de l'alumnat absentista.

3. TREBALLANT EN XARXA

Estructures organitzatives

Pel que fa a les estructures organitzatives, una primera estructura que hi ha en el món local són les **comissions socioeducatives** de centre o **comissions d'atenció a la diversitat** (o similars).

Participants més comuns:

- Psicopedagog.
- Cap d'estudis.
- Coordinador pedagògic.
- TIS del centre educatiu o referent del centre en absentisme.
- Educadors socials.
- Treballador social de l'EAP.
- Tècnic municipal d'absentisme.

Per bé que també hi poden participar altres professionals (tècnics de mediació intercultural o comunitària, de l'àmbit de salut, entitats socioeducatives...).

Aquestes comissions poden passar per diferents nivells d'activitat i de dinamisme al llarg del temps i de vegades cal replantejar algunes dinàmiques que han esdevingut burocràtiques, per tal de garantir que siguin operatives i eficaces.

3. TREBALLANT EN XARXA

En aquest sentit cal definir molt clarament les funcions dels qui participen per evitar que esdevinguin un espai de derivació o externalització de les problemàtiques d'absentisme cap al món local. També cal pensar en les comissions organitzatives pel que fa a la zona, poble o ciutat, els membres que les componen i les funcions que els són específiques.

Malgrat la importància de definir estructures, agents i funcions, cal avançar des dels protocols d'absentisme fins al disseny col·legiat d'un pla de prevenció i reducció de l'absentisme i de millora de l'èxit, oferint recursos i definint actuacions generals i específiques, individualitzades i comunitàries.

4. DEFININT RECURSOS, ESTRATÈGIES I PROJECTES

Els principis metodològics en què se sustenta un pla de prevenció i intervenció per reduir l'absentisme i l'abandonament són:

- Enfocament cap a la millora de l'escolaritat i de les oportunitats educatives.
- Repensar el programa i les actuacions des de la prevenció, atès que l'absentisme crònic és difícil de reconduir.
- Detecció i immediatesa de la intervenció.
- Identificació de les causes de l'absentisme escolar.
- Crear estratègies específiques per trams educatius, segons la tipologia d'absentisme i en els casos d'alta intensitat.

Tot això, a fi i efecte d'elaborar un pla d'actuació personalitzat.

Qualsevol pla individualitzat requereix considerar **quatre dimensions**:

- La individual (alumnat).
- La familiar.
- La institucional (mesures d'acollida en els centres educatius).
- La comunitària, per tal de fer un abordatge sistèmic, que la recerca mostra com a més eficaç.

4. DEFININT RECURSOS, ESTRATÈGIES I PROJECTES

Les **transicions educatives**, que poden requerir mesures preventives són:

- De la família a l'escola bressol.
- De l'escola bressol a l'etapa infantil.
- De l'etapa infantil a la primària.
- De la primària a la secundària.

Aquestes transicions precisen d'un acompanyament especial quan hi ha condicions socials de vulnerabilitat.

En els darrers cursos de l'ESO i en la transició cap a l'ensenyament postobligatori, es planteja un **doblet dilema**, «un ganivet de doble tall» entre necessitat i risc:

Necessitat	Risc
Convé buscar fórmules de diversificació curricular que ofereixen oportunitats per a l'èxit de l'alumnat més desmotivats i amb més dificultats acadèmiques.	Els centres educatius poden córrer el risc de buscar fórmules d'externalització de les respostes educatives per a un determinat perfil d'alumnat, amb més dificultats.

4. DEFININT RECURSOS, ESTRATÈGIES I PROJECTES

La intervenció directa comença en la fase de detecció i diagnosi a partir de l'observació de factors de risc (indicadors que convé sistematitzar i compartir) i el control sistemàtic de l'assistència.

Una de les mesures d'intervenció, vinculada al retorn i a l'acollida al centre, per evitar la reincidència en l'absentisme, és el pla d'acollida. Aquest pla ha d'intervenir sobre les necessitats cognitives (acadèmiques), socials i afectives emocionals de l'alumnat i requereix un treball previ al retorn amb el grup classe i amb l'alumnat, una mirada acollidora en tot el centre (amb la implicació de tots els professionals del centre).

Fora bo que aquest pla d'acollida i reincorporació de l'alumnat absentista es concretés en un document de treball: una espècie de contracte programa, en què es planifica el retorn, es flexibilitza l'horari, si escau, es plantegen les mesures i suports d'adaptació curricular i es fa el seguiment i l'avaluació.

En tot aquest procés és fonamental que l'alumnat i la família hagin pogut establir un vincle positiu amb el referent d'absentisme que acompanya la trajectòria de la seva escolaritat. La responsabilitat de l'èxit del retorn, però, és, un cop més, compartida. També és dels professionals que treballen a dins i a fora del centre educatiu.

5. CONCLUSIONS

- En primer lloc és necessària la **corresponsabilitat de les administracions** i en particular la complicitat amb la inspecció educativa i els centres escolars, així com entre les diferents àrees de l'administració local.
- També hi ha la necessitat de **definir agents i funcions dels professionals i estructures de coordinació** en el municipi des de la corresponsabilitat i la transversalitat de les actuacions per oferir respostes integrals que millorin l'eficàcia i l'efectivitat.
- La **transversalitat i la intersectorialitat** de les actuacions requereixen corresponsabilitat entre tots els agents implicats i superar, també, des de l'àmbit de l'administració local, velles lògiques d'omissió, delegació o fins i tot voluntarisme tècnic, a fi d'avançar cap a un veritable compromís i un treball intersectorial entre àrees.

Des d'aquesta òptica, la xarxa educativa local és entesa com una xarxa integrada per totes les persones i institucions que formen part de la comunitat educativa: l'alumnat, les famílies, el professorat, els professionals d'atenció socioeducativa, de serveis socials, de joventut, de l'associacionisme educatiu, les entitats esportives escolars, etc.

5. CONCLUSIONS

La metodologia de treball en xarxa ha de permetre avançar cap a la corresponsabilitat.

És a dir, respectar les necessitats següents:

- **Compartir diagnòstics**, per visibilitzar el fenomen i les problemàtiques associades i compartir les mirades entre els diferents agents susceptibles d'intervenció, posant en comú criteris, registres i indicadors de detecció.
- **Treballar la prevenció** amb les escoles i les famílies, desplegant actuacions en les primeres edats.
- **Avançar més enllà del protocol d'absentisme**, cap al desplegament d'un pla integral de prevenció i reducció de l'absentisme que integri els plans de retorn i d'acollida i permeti avançar cap a la millora de l'èxit i l'acompanyament al llarg de l'escolaritat.
- **Abordar amb eines i recursos diferenciats** l'absentisme escolar i l'abandonament escolar, ja que la heterogeneïtat de causes i perfils obliguen a respostes específiques. També s'apunta la necessitat de revisar i innovar en els recursos formatius de «segona oportunitat», com ara els PFI, per tal de facilitar un projecte professional individualitzat.
- **Reforçar la formació** dels diferents perfils professionals (mestres, educadors, tècnics, integradors...) per abordar aquests nous reptes.

5. CONCLUSIONS

Cal aprofundir el treball des d'un doble vessant: des de la **formació del professorat**, en el marc dels plans de formació de zona, i des d'una **concepció d'avaluació formativa**, en què participin de manera col·legiada els diferents agents i institucions que intervenen en el pla local de prevenció i reducció de l'absentisme.

Aquesta concepció de l'avaluació posa l'èmfasi en el seu potencial per a l'aprenentatge. Es tracta d'una avaluació apoderadora dels agents i professionals que hi participen i pot tenir lloc al llarg de les diferents fases del procés.

Fase 1

- En el moment de fer la diagnosi, el disseny i la planificació de les actuacions.

Fase 2

- En l'avaluació del procés d'implementació.

Fase 3

- En l'avaluació dels resultats.

Reforçant aquesta idea s'apunta la necessitat d'integrar l'avaluació al llarg de totes les fases del programa, des de l'avaluació diagnòstica i l'avaluació del seguiment fins a l'avaluació de resultats, que fonamentalment han de ser respecte a l'alumnat i les famílies, però també respecte a la xarxa de corresponsabilitat (agents i institucions).

5. CONCLUSIONS

També s'apunta la necessitat de buscar un equilibri entre les intervencions individuals i les intervencions comunitàries (PEE), dins d'un pla d'actuació individualitzat i un pla de centre.

Finalment, és important que sigui l'àrea d'educació qui lideri els plans de prevenció de l'absentisme i s'ocupi de la dotació de recursos humans que facin possible la figura del tècnic d'absentisme a les escoles.

En els darrers anys s'observa un replegament de les intervencions sobre l'absentisme cap als serveis socials, i això que, de fet, es constata que l'absentisme té una dimensió escolar molt important.

Autora

Maribel Garcia Gracia

Professora de sociologia a la UAB i investigadora del Grup de Recerca en Educació i Treball (GRET) del Departament de Sociologia de la UAB.

Data

10/04/2019

Coordinació

Oficina de Planificació Educativa

Gerència de Serveis d'Educació

Àrea de Cultura, Educació i Esports